ХАЛЬМГ ГАЗРИН ЗӦӦРИГ—ТӦРСКНДӒН ЦЕРГЛӮЛХМН

ХАЛЬМГ ТЕЕГИН ӦР ШИНДЖЛЛГЪН

Иджл голас болн буурл кӧк тенъгсӓс эклӓд, Ставрополин бӧӧргтӓ, Прикумин тинъгр тег кӱртл наладж хальмг тег ӱзгднӓ. Газрин зӧӧр шинджлӓчнрт — геологудт, ӱнӓр келхлӓ, терӱнӓ дотркнь медгддго, бат оньста цӧ авдр гидж нерӓддж болхмн.

Хальмгин кӱчн-чидлин делгрлтин тускар, терӱнӓс ӱлӱ газриннь зӧӧрин тускар, хаана ямтнр, соньмсдж, оньган ӧгдго бӓӓсмн. Зугл, географин болн газрин кӧрснӓ геологическ бӓӓдлин тускар медхин тӧлӓ зӧрмг шинджлӓчнр болн номтнр неджӓдӓр, онц-онц кемд хальмг теегӱр ирдг бӓӓсмн. Ӱлгӱрнь, Барбот-де-Марни—олнд медгддг газр тӧгӓлӓч болн шинджлӓч, ђдавсн зун джилин джирдгч джилмӱдӓр Хальмгур ирӓд, Маныч-Гудило усна системин эргндк газрин кӧрснӓ тускар номинӓр тӱрӱн болдж бичсн болдг. Туудж бичгдӓд уга цагт, Азово-Черноморск бассейниг Каспийлӓ негдӱлджӓсн ики кезӓнк эн усна систем эргндкиг тӧгӓлдж тер йовсмн.

1884 — 1885 джилмӱдт ӓмтнд темдгтӓ геолог И. М. Мушкетов Хальмгин теегт шинджллгъ кесмн. Хойр джилин эргцд дӱнъндж кӱцӓсн кӧдлмшиннь ашарн, теегин кӧрснӓ геологическ бӓӓдлин туск голлгч тӧринь тер темдгллӓ.

1906 джил географмуд А. Н. Димо болн Б. А. Келлер Хальмг теегт шинджллгъ кесмн. Климатин, газрин рельефин кев-янзин, терӱнӓ бӱрдлгънӓ туск тӧрмӱдиг тедн тодрхагъар хӓлӓсмн. Газрин монцхр кесг олн зо ягъдж бӱрдсинь болн Ергенинск элснӓ бӓӓдлинь тедн медсмн. Мӧсн уулин цагт хальмг теегин ик зунь мӧсӓр бӱркӓтӓ бӓӓдж.

1907 — 1909 джилмӱдт геолог А. Д. Архангельскийин, Хальмгин теегт кӱцӓсн геологическ кӧдлмш— ик чинртӓ кӧдлмш болдж тоолгдна.

Тер, революцин урд хальмг тег ягъдж шинджлгдджӓсн тууджиг ӱзӱлджӓнӓ.

Зугл Алдр Октябрин хӧӧн хальмгин теегин мел ганцхн кӧрснь бӓӓтхӓ, нам Хальмгин газрин зӧӧрнь, теднӓ кемджӓнь, нег ӱлӱ нефть болн газ шинджллгън зурагъар улм урмдтагъар эклдж кегдсмн. Советск правительств Хальмгур шинджлӓчнриг неджӓдӓр биш, кӱчтӓ оборудованьсар, кӧлгӓр, материалмудар теткгдсн кесг олн баг геологудиг йовулна.

Ф. Ф. Голынец гардсн, «Грознефть» трестин геологическ баг, 1929 джилӓс авн эклӓд, 1934 джил кӱртл таслвр угагъар, ӧргнӓр шинджллгънӓ кӧдлмш кӱцӓлӓ. Приманыческ дор газрт, Ергень эргнд болн Хар газрт геологическ батта сӓн шинджллгъ тедн кесмн.

Хальмг у тег, келхд, хаалгъата, эс гидж энъгдӓн эн газр ӧргн болн зузан бӱркӓсӓр бӱркӓтӓ, тегӓд зӧӧрнь газрин кӧрсн деер гарм бӓӓрн уга, тер учрар хӓӓдж олхд дегд кӱчр, тегӓдчн геологическ шинджллгъ кехд дегд джанъгърта. Газрин зӧӧринь илдкдж, лавта бӓӓхинъ медчкад, терӱнӓ кемджӓгъинь меддг биший. Тер зӧӧрднь кӱрхин кергт, ик гӱӱнӓр, ташр деернь гарар бургъуддг бӓӓсмн. Тер — кӱн цуцрдж, муурх кӱнд кӧдлмш бӓӓсмн.

Геологудт геофизикӱд нӧкд болв. Газр дор бӓӓх уулин породсин кӱндин чидлинь болн электро тӓвлгъинь меддгӓс иштӓгъӓр, геологическ кӧдлмшлӓ зерглдж, шишлнъ прибормудар гравиметрическ болн электрометрическ гидж нерӓддг кӧдлмш кегдв. Геофизик А. Н. Степановин гардврта тер кӧдлмш кӱцӓгдлӓ.

Тер цаг, дакад, тиигхд Хальмгин теегт кӧдлджӓсн гоотснь ухандынь сангддж орад, геологическ шинджлдж хӓӓлгънд орлцачнрин негнь иигдж келнӓ:

«Сӱӱдрт 50 градус халун болв. Альд болвчн нег чигн ургъджах модн уга. Тӧгӓлнъгдӓн, нӱднӓ харанд ӱзгдм дӱнъгӓ газрт Шиль гидг газрин ӱӱрмг элсн ӱзгднӓ. Мадн эврӓннь багин кӱцӓсн кӧдлмшиг негдӱлдж диглх билӓвдн. Савд бӓӓсн усн чилв. Ачлгъта мӧрн хойр ӧдрӓс наараи услгдад уга. Ӧӧрхн гисн худг кӱртл 20 — 30 километр. Зугл маниг джирлгън дахв. Ӓрӓ гидж, асхн шидр бидн худгур ирӱвдн.

Бӱлӓн, давста усн, ямаран ӓмтӓхн, цогц сергӓч ундн болдж медгдсн болхв!»

Приманыческ нуурмуд эргндк газрин ӧр хӓӓгъӓчнриг бӧкӱн тӱрӓсмн. Саг гидг ургъмлар бӱркгдсн, кӧл уга хорджнъурс кӱн унад ӱкм дӱнъгӓ ӓӓмшгӓн ӱзӱлдг билӓ. Хальмг гериннь, малин хошиннь ӧӧр цагъан седклӓрнъ эврӓннь геологудан тосад, зандн мет хальмг цӓӓгъӓрн тоодж, газрин зӧӧр хӓӓдж йовхин тускар теднӓ келсиг соньмджтагъар мал ӧскӓчнр-хальмгуд сонъсдг бӓӓсмн. Тер зӧӧр цаг ирвӓс медгддг болв. Состинск болн Можарск нуурмуд эргндк артизианск скважинст бӓӓсн шатдг газ тӱрӱн болдж илдкгдсмн. Ик-Буурлас 50 километрт бӓӓх Шар-Булг гидг газрт нефтьтӓ, газта ормс бас илдкгдсн болдг.

1932 джил Шар-Булг гидг газрт лавта зӧӧр бӓӓх зӓнъгӓс иштӓгъӓр, «Грознефть» трест гӱӱндӓн 1251 метрт скважин бургъудсмн. Тер цагинӓр болхла, тер скважин ик гидг гӱӱнӓр бургъудлгън бӓӓсмн. Болв, газ чигн нефть чигн олдсмн биш. Хӧӧнь, 1934 джил, геолог Ф. П. Пантелеев газ болн нефть гарлгънд таал уга газрт бургъудгддж гидж тодлсмн. Бичкн таслвртагъар 1940 джил Хальмгин теегин зӧӧр хӓӓгч кӧдлмшиг Пантелеев кесмн.

Геологическ удан цагин эргцд хальмг теегин газр кесг дакдж тенъгсӓр бӱркгддж гидж, газрин зӧӧрин ӱлдлмӱдӓс иштӓгъӓр, геологуд темдглв. Тенъгсмӱдин йоралсар уулин породсла хамдан элвг органическ веществота ӱлдлмӱд хурдж. Номтнр И. М. Губинӓ, А. Д. Архангельскийин болн нань чигн улсин кӧдлмшӓс, кислород кӱрдго ик гӱӱнд бӓӓх, тенъгсин ӱлдлмӱд халуна болн йиртмджин нань чигн катилизатормудин нилчӓр нефтьд болн газд хӱврдгнь манд медгднӓ.

Газрин ӧр дегд олн зӱсн, газр дорк цогмс, судлмуд, бӧӧргс болдж медгднӓ. Нам зӓрм газрмударнь ӧргн ик цоорхас илдкгдв. Голлгч тектоническ элементс болгч — Манычск дора газр болн Ремонтнас эклӓд, Элст Адыкар дӓврӓд, утдан кесг зун километр кегъӓд, иджл голин белӱр ирдг газр дорк урсхл темдглгдв. Урд цагт академик А. П. Карпинский, тер урсхл бӓӓнӓ гидж таадж келлӓ, тегӓдчн тер терӱнӓ нерӓр нерӓдгдсмн.

Артезианск кесг олн скважинӓ болн булгудин уснд газ бӓӓх, угань шинджлгдсмн. Шар-Булг гидг газрт, совхозмудин бургъудсн артезианск скважинӓ болн булгин уснд газ бӓӓхнь медгдсмн. Артезианск скважинсӓр шатдг углеводородн газ бӓӓнӓ гидж темдглгдсн болдг. Тер шинджлдж хӓлӓгдсн газд 30 — 89 процент метан бӓӓдж. Санзырь гидг газрт, ӧдртӓн 1086 кубометр гардг хагсу газ олдгдсн болдг.

Газ болн нефть хӓӓсн геологуд эврӓннь тооцандан иигдж бичсн болдг.

«Шишлнъ газ хӓӓдж йовтл биш, ус хӓӓдж йовтл, газ бӓӓхнь медгдсмн. Зӓрмдӓн газ гархлань, ус хӓӓдж оллгънд харшлтан кӱргджӓнӓ гидж тоолдг бӓӓсмн. Ус хӓӓдж бургъудлгъна кӧдлмш кӱцӓсн олн зӱсн организацст, газ болн нефть хӓӓлгънӓ эклц кӧдлмш кӱцӓлгънӓ зокалмуднь уга бӓӓсмн, тегӓд гарсн газнь шинджлгддго чигн бӓӓсмн, ямаран ик газ бӓӓхнь тоолгддго чигн бӓӓсмн биш».

Тер багъар кӱцӓгдсн кӧдлмшин аш, Хальмгин теегин ӧрд ямаран ик газ болн нефть бӓӓхинь, иргчдӓн тер зӧӧр агъу ик чинртӓгъинь сӓӓнӓр илдкджӓнӓ. 1940 джил кӱртл Хальмгин теегин зӧӧр шинджлдж хӓӓсн кӧдлмшиннь ашан бичсн геолог Ф. П. Пантелеев, «Геологическое строение и газоносность Южных Ергеней» гидг дегтрӓн иигдж бичджӓнӓ:

«Илдкгдсн тоотс багъ болдг болв чигн, эн районд газ болн нефть бӓӓнӓ гидж лавтагъар келх зӧвтӓвдн. Манд медгдсн тоотс багъ болдг учрнь — геологическ шинджллгънӓ кӧдлмш багъар кегдсмн, дакад, тӱрӱн болдж гӱӱнӓр бургъудсн скважинс эв уга газрмудар бургъудгдсмн».

Тӧрскӓн харсгч дӓн Хальмгин теегт нефть болн газ хӓӓлгънӓ кӧдлмшиг цаарандынь кехиг эвдв. Нефть болн газ хӓӓлгънӓ кӧдлмш хальмг теегт 1949 джил дакн эклдж кегдсмн.

Ода кегдджӓх кӧдлмшин тускар хӧӧнь бичсн статьядан бичнӓвдн.

В. ЛАРИН,

Ставропольск совнархозин нефтин, газин, химийин болн горнорудн промышленностин управленӓ начальник.

Н. БЕЛОВ.

Управленӓ ах геолог.